

متون سیاسی - مذهبی دوره پهلوی

(شامل چهارده کتاب و چندین متن دیگر)

به کوشش

رسول جعفریان

تهران - ۱۳۹۸

سرشناسه	:	جعفریان، رسول، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	Jafariyan, Rasul
مشخصات نشر	:	متون سیاسی-مذهبی دوره پهلوی (شامل چهارده کتاب و چندین متن دیگر) / به کوشش رسول جعفریان.
مشخصات ظاهری	:	تهران: نشر علم، ۱۳۹۸.
شابک	:	۱۶۳۲ ص.
وضعیت فهرست نویسی	:	978-964-224-958-9
پلداشت	:	فیفا
عنوان دیگر	:	چاپ قبلی کتاب حاضر قبلاً با عنوان "متون سیاسی- مذهبی دوره پهلوی (شامل پانزده کتاب و چندین متن دیگر)" توسط نشر مورخ فیفا گرفته است.
موضوع	:	متون سیاسی- مذهبی دوره پهلوی (شامل پانزده کتاب و چندین متن دیگر).
موضوع	:	دین و سیاست - ایران - تاریخ - قرن ۱۴
موضوع	:	Religion and politics - Iran - History - 20th century
موضوع	:	اسلام و دولت - ایران - تاریخ - قرن ۱۴
موضوع	:	Islam and state - Iran - History - 20th century
موضوع	:	جنبش‌های اسلامی - ایران - تاریخ - قرن ۱۳-۱۴
موضوع	:	Islamic movements - Iran - History - 19-20th centuries*
موضوع	:	جنبش‌های اسلامی - ایران - تاریخ - ۱۳۵۷ - ۱۳۲۰
موضوع	:	Islamic movements - Iran - History - 1941 - 1978*
موضوع	:	کتاب‌های چاپی فارسی - ایران - کتابشناسی
موضوع	:	Persian imprints - Iran - Bibliography
رده بندی کنگره	:	DSR۱۴۸۲/ج۷۲ ۱۳۹۸
رده بندی دیویی	:	۹۵۵/۰۸۲۰۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۶۰۶۳۴۲

متون سیاسی - مذهبی دوره پهلوی

(چهارده کتاب و چندین متن کوتاه)

به کوشش رسول جعفریان

(استاد دانشگاه تهران)

نوبت و سال چاپ: اول / ۱۳۹۸

تیراژ: ۵۵۰ نسخه

شابک: ۹-۹۵۸-۲۲۴-۹۶۴-۹۷۸

تهران - خیابان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین -

خیابان شهدای ژاندارمری - بن بست گرانفر - پلاک ۴

تلفن: ۶۶۴۱۲۳۵۸ - ۰۲۱

Www.elmpub.com

info@elmpub.com

nashreelm

فهرست مطالب

مقدمه: چگونگی نظام حکومتی، مسأله ما از مشروطه تاکنون	۷
۱. دین و شؤون و طرز حکومت در مذهب شیعه / اسدالله محقانی	۱۳
۲. شکست کسروی: نسبت اسلام با دموکراسی / سید نورالدین حسینی شیرازی	۱۰۹
۳. مباحث حکومتی «اسرار هزار ساله» و «شیعیگری» / حکمی زاده - کسروی	۲۴۷
۴. حکومت در مذهب شیعه / قاسم توپسرکانی	۳۱۵
۵. اعلامیه فدائیان اسلام یا کتاب «رهنمای حقایق» / جمعیت فدائیان اسلام	۳۶۳
۶. مواد اساسی حکومت اسلام / دکتر سید صادق تقوی	۴۸۹
۷. سیستم حکومت اسلامی / علامه یحیی نوری	۵۴۱
۸. حکومت در اسلام جزء ۱ / حیدرعلی قلمداران	۵۸۷
حکومت در اسلام جزء ۲: وظایف حکومت اسلامی / حیدرعلی قلمداران	۹۰۷
۹. منشور نهضت اسلامی یا برنامه عمل / جلال الدین فارسی	۱۰۳۷
۱۰. ولایت فقیه یا حکومت اسلامی / امام روح الله موسوی خمینی	۱۱۰۱
۱۱. طرح کلی نظام اسلامی / شیخ علی تهرانی	۱۲۴۷
۱۲. نظام حکومت در اسلام / سید محمدصادق روحانی	۱۳۳۷
۱۳. بحثی کوتاه درباره حکومت اسلامی / احمد مفتی زاده	۱۴۳۱
۱۴. برنامه انقلاب اسلامی / علامه شهیر ابوالاعلی مودودی	۱۴۷۹
مقالات و گفتارهای پراکنده درباره حکومت و دولت اسلامی / مؤلفان	۱۵۱۵
- حوائج یک ملت و تشکیلات یک دولت / نصرت الله نوریانی	۱۵۲۱
- صیحه آسمان نجف / محمد طهرانی	۱۵۲۳
- حکومت اسلامی یا آخرین نقشه اصلاح / احمد شکریه	۱۵۲۷

- خاتمیت اسلام ... حکومت و سیاست در اسلام / مصطفی عاملی دزفولی ۱۵۳۶
- نظم نوین جهان: دولت و حکومت / مولانا محمد علی فیلسوف شهیر پاکستانی ۱۵۳۸
- قوانین سیاسی باید از احکام دینی الهام بگیرد / ابوالفضل حاذقی ۱۵۵۲
- سیاست از دیانت قابل تفکیک نیست / نصرت الله نوریانی ۱۵۵۵
- شاهراه کمال: سیاست / ۱. نیکو همت ۱۵۵۸
- باید طراز اول در مجلس باشد / صدرالاشراق، محمد تقی الحسینی التبریزی ۱۵۶۰
- پیام حضرت آیت الله میلانی به کنگره نمایندگان انجمن های اسلامی دانشجویان در لندن .. ۱۵۶۹
- قطعاتی از سخنرانی های شهید فضل الله محلاتی درباره حکومت اسلامی ۱۵۷۴
- طرح کلی حکومت اسلامی / آیت الله دکتر بهشتی ۱۵۸۳
- رابطه دین و سیاست در اثبات جدایی دین از سیاست / فرهنگ نخعی ۱۵۹۷
- ولایت و زعامت / علامه محمد حسین طباطبایی ۱۶۰۷
- دکتر شریعتی و رهبری امت در عصر غیبت ۱۶۲۳

چگونگی نظام حکومتی، مسأله ما از مشروطه تاکنون

همیشه در این باره سؤال می‌شود که «مسأله» مشروطه چه بود و مشروطه‌خواهان دنبال چه چیزی بودند. طبعاً بسیاری از خواسته‌ها در مشروطه مطرح شد: تجدد، آزادی، برابری، اقتصاد ملی، رفع عقب‌ماندگی و مسائلی از این دست. در پاسخ می‌شود گفت، همه اینها کم و بیش بود، اما در این نوشته، یک مسأله از آن مسائل مورد توجه قرار گرفته و آن «مسأله حکومت» و روش آن است.

مردم ایران در جریان انقلاب مشروطه، در مبارزه با نظام استبدادی قاجار درباره نظام حکومتی که باید پذیرند، مسأله‌دار شدند. طبعاً بخش مهمی از مباحث بر سر این بود که چه نظامی جایگزین نظام قبلی شود. پس از انقلاب مشروطه، به اصلاح نظام مشروطه سلطنتی تن دادند، اما به نظر می‌رسید، مسأله حکومت، یعنی «نوع نظام» همچنان مبهم و تقریباً لاینحل باقی ماند، چرا که این مسأله، نه فقط در انقلاب مشروطه، بلکه تا انقلاب اسلامی، همواره مسأله اصلی به شمار می‌آمد.

شرح مطلب اینکه، ما در ایران دو نوع مسأله در زمینه حکومت در قدیم و جدید داشته و داریم. یکی از آنها به صورت سنتی، از زمان صفوی شدن ایران به بعد مطرح بوده و آن، بحث درباره تطبیق مفهوم «امام»، «سلطان»، و نیز سلطان عادل و جائز بوده که از قدیم وجود داشته و نوعاً در پاسخ این پرسش بوده است که در عصر غیبت چه باید کرد. این مباحث در متون صفوی، اعم از متن‌های عرفی و فقهی جریان داشته و همواره متفکران سیاسی و گاه فقهای ما دنبال راه‌حل‌هایی بوده‌اند؛ بحثی که تا به امروز همچنان اهمیت خود را حفظ کرده است. این مسأله، به دلیل اهمیت کلامی و فقهی آن و ارتباطش با باورهای مذهبی مردم، در متن‌های مهم سیاسی - مذهبی نوشته شده در روزگار مشروطه و پس از آن و دوران پهلوی و حتی در چهار دهه گذشته هم ادامه داشته است.

مسأله دوم مردم ما در امر حکومت، بحث از مفاهیمی چون دموکراسی و انتخابات و مجلس و قانونگذاری و حق رأی مردم است که به صورت رسمی، از انقلاب مشروطه در میان ما آغاز شده و تاکنون ادامه داشته است. در اینجا، مسأله فقیه و سلطان یا ولایت فقیه و دولت و سلطنت به اعتبار نظریات فقهی و کلامی مطرح نیست، بلکه بحث بر سر مفاهیم سیاسی جدید است که از غرب وارد دنیای اسلام و ایران شده و به دلیل مقاومت‌هایی که برابر آن وجود داشته، همچنان درباره چند و چون آن بحث هست.

پیش از مشروطه، این قبیل مفاهیم جدید، مقبولیت کمی داشت، اما بخشی از آنها در انقلاب مشروطه، پس از مباحثات زیاد در اذهان جای گرفت و بخش‌های مهمی از آن مفاهیم، در قانون اساسی انقلاب اسلامی مورد قبول واقع شد، اما همچنان به صورت یک مسأله مطرح و بر سر آن بحث و جدل ادامه یافت.

طی قرون گذشته [چهار قرن از صفوی تا کنون] و به‌ویژه قرن اخیر، تحقیق و تفکر و مجادله فکری برای حل این دو مسأله یکسره ادامه داشته و این مبحث، در یک جامعه دینی، از نوع شیعی آن، ملاحظات خاص خود را داشته است. از یک طرف میراث سیاسی شیعه، دیدگاه‌های موجود در فقه و کلام امامی، و نیز حضور تفکرات ایرانشهری و عرفی، و از طرف دیگر ورود اندیشه‌های سیاسی جدید و فشار تمدن نو، بسترهایی است که برای تفکر در حوزه حکومت باید مورد ملاحظه قرار می‌گرفته است. منازعات سنتی و مدرن در این زمینه یکسره ادامه داشته و هر بار باید به گروهی معترض پاسخ داده می‌شد، و راه تازه‌ای متناسب با تحولات جدید برای جامعه گشوده می‌گشت. در واقع، به رغم آنکه تفکر غربی در حال حلول در جامعه ایرانی بوده است، اما مقاومت تفکر سنتی، جدی بوده و رفت و برگشت در این زمینه، مدام صورت می‌گرفته و کار بیشتر ترکیبی پیش رفته است.

حل «مسأله روش و نظام حکومت» در هر دو بخش، در رساله‌های سیاسی دوره مشروطه دنبال شده است. معروف‌ترین آنها «تنبیه الامه» نائینی است، اما تا آنجا که می‌دانیم شمار این قبیل رسائل سیاسی، نزدیک به یکصد رساله است؛ رساله‌هایی که عمدتاً در حل معضل و مسأله حکومت، اثباتاً و نقیاً نوشته شده است.

در واقع، و به رغم آنکه در عمل، نظامات سیاسی جدید، از مجلس و انتخابات و تفکیک قوا پذیرفته شده و کج دار و مریز تحقق خارجی یافته، اما همین که در انقلاب اسلامی، راه حل مشروطه کنار گذاشته شد، معنایش این بود که مسأله حکومت، در تفکر ایرانی حل نشده و هنوز امکان بازگشت از آنچه پذیرفته یا محقق شده بود، وجود داشت.

به عبارت دیگر، گرچه برخی از مفاهیم اساسی در امر حکومت پذیرفته شد و در قانون اساسی انقلاب اسلامی هم نمود یافت، اما اصل مسأله مطابق راه حل مشروطه پیش نرفت.

آنچه پس از انقلاب مشروطه اتفاق افتاد بود که حکومت قاجار، بیست سالی با مشروطه دوام آورد، اما در نهایت، تحولات عالم جدید، هم از نظر فکری و هم سیاسی، به گونه‌ای بود که امکان کنار آمدن با ساختار قاجاری در ایران وجود نداشت. روسیه هم که پشتیبان این دولت بود، گرفتار انقلاب اکتبر شد و انگلیسی‌ها با دخالت مستقیم و استفاده از شرایط جدید، دولت تازه‌ای را در ایران مورد حمایت قرار دادند. ایران باید مدرن می‌شد و در عین حال، برابر روسیه می‌ایستاد و در خدمت غرب بود.

معنای این امر، این بود که به خاطر مسائل مختلف، مسأله حکومت مطابق آنچه در انقلاب

مشروطه پیش‌بینی شده بود حل نشد، اما هرچه بود، این رویه به صورت صوری پذیرفته شد و مجلس شورای تا دوره بیست و چهارم تا سال ۱۳۵۷ ادامه یافت.

حل ناشدگی «مسأله حکومت» ادامه یافت و مثل استخوان لای زخم باقی ماند. زمانی که در دهه بیست فضای سیاسی باز شد، و جریان‌های معارض فعالیت خود را آغاز کردند، باز هم «مسأله حکومت» مطرح شد. معارضان عمده عبارت بودند از جریان‌های کمونیستی، ملی و اسلامی که در نگاه عمومی جریان اسلامی چندان نیرومند به نظر نمی‌آمد، اما نفوذ مردمی قابل ملاحظه‌ای داشت. این بار، باز مسأله حکومت به عنوان یکی از مسائل مهم، مطرح و درباره آنها مکرر بحث شد.

حکمی‌زاده در «اسرار هزار ساله» و کسروی در «شیعیگری»، به مسأله حکومت پرداخته و در این باره، به این نکت توجه دادند که از نظر برخی از روحانیون، مهم‌ترین جایگزین برای نظامی که پس از مشروطه به بعد سرکار آمده، دیدگاه‌هایی است که برخی از روحانیون درباره حکومت احتمالی فقیه دارند. روحانیون، مستقیم این مسأله را مطرح و آن را نقد کردند و آن را نادرست خواندند. جالب است که در سال ۱۳۲۶ کتابی درباره حکومت در مذهب شیعه نوشته شد که آن هم به نوعی به همین مسأله پرداخت که در این مجموعه ملاحظه خواهید کرد.

تحول عمده، «اعلامیه فدائیان اسلام» یا «رهنمای حقایق» بود که نظریه‌ای نسبتاً جامع را درباره نظام سیاسی - اداری مورد نظر فدائیان، به عنوان یک جریان تندرو اسلامی، عرضه کرد. این کتاب تأثیر عمیقی در روند مباحث مربوط به مسأله حکومت داشت. همچنین مقالات فراوانی در نشریات به هر مناسبت در این باره نوشته می‌شد. راه‌حل کمونیست‌ها، پیروی از نظام سوسیالیستی شوروی و مطابق کشورهای اروپای شرقی بود، ملیون هم کمابیش همان نظام مشروطه را مطابق قانون اساسی خواستار بودند و دنبال تغییر در آن نبودند. بنابراین، این اسلامی‌ها بودند که دنبال افکار تازه‌ای بودند که بتوانند در جامعه مطرح کرده و دنبال تحقق آن باشند.

بدین ترتیب، جریان اسلامی، بر «مسأله حکومت» تکیه داشت و در اواخر دهه سی، جدی‌تر آن را مطرح کرد. سپس در دهه چهل و پنجاه، بیش از پیش از پیش از منظر اسلامی به آن، یعنی مسأله حکومت، نگریسته شد. سال ۱۳۴۸، یکی از مهم‌ترین متن‌های سیاسی که به «مسأله حکومت» پرداخته بود، یعنی کتاب «ولایت فقیه» امام، در نجف منتشر شد؛ کتابی که روی سرنوشت «مسأله حکومت» در ایران تأثیر گذاشت. پیش از آن، در سال ۱۳۴۳، حیدرعلی قلمداران، روشنفکر مسلمان اخوانی، کتابی درباره حکومت اسلامی نوشته بود.

در این مقطع، افزون بر آنچه در کلام و فقه قدیم در سیاست بود، تجربه‌های فکر سیاسی غربی، به علاوه آنچه از دوره مشروطه به ارث رسیده بود، و همین طور، افکار سیاسی اسلامی مصر و شبه قاره، پیش چشمان کسانی که به این امور فکر می‌کردند، وجود داشت.

از زمانی که فضای کشور برای نگارش آثار مستقل فکری آماده شد، یعنی یکی دو دهه قبل از مشروطه، تا سال ۵۷ که انقلاب شد، تعداد زیادی کتاب و رساله درباره «مسأله حکومت» نوشته

شد. مؤلفان این رسائل و کتاب‌ها، سعی می‌کردند برخی از مفاهیم سیاسی جدید را بپذیرند. گیر اصلی، سلطنت بود که گاه به صراحت و گاه به اشاره، به آن می‌پرداختند و البته در انقلاب، یکباره برافتاد. هرچه هست، مسأله این بود که «مسأله حکومت» در ذهن سیاسی ایرانی، با انقلاب مشروطه حل نشده بود.

زمانی که انقلاب پیروز شد، اولین مسأله، تعیین «شیوه حکومت» بود، اینکه حکومت اسلامی باشد یا جمهوری اسلامی. آنگاه بحث‌های مفصل درباره اینکه جمهوری دمکراتیک باشد یا جمهوری خالص. این بحث‌ها در مجلس خبرگان دنبال شد و نظریه ولایت فقیه، همان که اولین بار در دوره پهلوی دوم، کسروی و حکمی‌زاده از آن ترسیده و درباره‌اش نوشته بودند، پذیرفته شد.

روند نگارش متون سیاسی دوره پهلوی، نشان می‌داد که «مسأله حکومت» به عنوان مسأله اصلی در مشروطه، در این دوره هم مسأله مهمی بوده است. در این زمینه، ایران، تحولات خاصی را تجربه کرده و روش غربی که از اساس این مسائل را پشت سر نهاده، یا با کشورهای مانند عربستان که هنوز قبایلی اداره می‌شود، متفاوت بوده است. به علاوه، وجود تفکر شیعی در ایران، همواره مسأله‌ای بوده که در این زمینه، یعنی مسأله حکومت، می‌توانست تأثیرگذار باشد.

آنچه در این کتاب ملاحظه می‌کنید، تعداد قابل ملاحظه‌ای کتاب و نوشته‌های سیاسی از منظر اسلامی است که در آنها به مسأله حکومت پرداخته شده است. اندکی از آنها از دهه بیست و سی، و بیشتر آنها از دهه چهل و پنجاه است. طبعاً متونی انتخاب شده است که از دید مذهبی به مسأله نگریسته است. طبیعی است که کمونیست‌ها که عمدتاً توده‌ای بودند دیدگاه‌های خود را بر اساس نظام‌های فکری و سیاسی کمونیستی و عمدتاً شوروی داشتند. ملّی‌ها هم همچنان مدافع همان نظام مشروطه سلطنتی بودند و به دلیل اینکه از اساس تابع دیدگاه‌های سیاسی غربی بودند، نیازی به تفکر مجدد در این زمینه نداشتند. اما اسلامی‌ها، می‌باید دیدگاه‌های خود را بر اساس تجربه‌های اسلامی و تاریخ اسلامی در قالب یک نظریه مطرح می‌کردند. آنها باید طرح‌های نوینی مطرح می‌کردند.

به نظر می‌رسد، بر اساس آنچه در سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸ رخ داد، و با توجه به قانون اساسی که تدوین شد، نظریات سیاسی اسلامی درباره حکومت، از دهه‌هایی پیش از آن، مدعی طرح مجدد در عرصه سیاست بوده و در این نقطه که انقلاب شد، تلاش کرد تا نظریات پیشگفته خود را در تدوین قانون اساسی بگنجانند. فهم این اتفاق بدون مرور بر متن‌های سیاسی چند دهه پیش از آن، ممکن نیست، و لازم است آن متن‌ها در اختیار باشد تا بتوان سیر بحث را در مسأله حکومت دریافت. این کاری است که در این مجموعه شده و مهم‌ترین آن متن‌ها انتخاب و در اینجا ارائه شده است. مسلماً، چنان که در مقدمه آخرین بخش، که حاوی تعدادی مقاله در این زمینه است توضیح داده شده، متن‌های دیگری هم هست که باید مورد ملاحظه قرار گیرد، اما می‌توان ادعا کرد که در اینجا، مهم‌ترین کتاب‌ها آمده است.

حوالی پانزده سال پیش، این مجموعه گردآوری و گزیده آن منتشر شد. در واقع، از میان این مجموعه، حدود دو سوم متون انتخاب و در دو مجلد منتشر شد. به نظر بنده، آن مجموعه ناقص بود و چندین متن مهم از آن افتاده بود که تنها یکی از آنها، کتاب «حکومت در اسلام» حیدرعلی قلمداران در دو مجلد بود که از متن‌های مهم در این زمینه به حساب می‌آمد. در تمام این مدت در فکر نشر مجموعه کامل آن متون بودم. به همین دلیل، تصمیم گرفتم مجموعه آنها را در اینجا ارائه کنم. طبیعی است که مقدمه‌هایی هم که برای این متون نوشته شده، و در آغاز آنهاست، بیشتر مربوط به همان تاریخ است.

دنباله این مجموعه که متون مهم سیاسی - مذهبی تا انقلاب اسلامی را در بر گرفته، حجم قابل توجهی از کتاب‌ها و متن‌هایی است که در سال‌های پس از انقلاب درباره مسأله حکومت، ولایت فقیه و جنبه‌های مختلف آن نوشته شد. شمار زیادی مقاله نیز در این زمینه انتشار یافته و تنها بخشی از آنها که درباره قانون اساسی سال ۵۸ و بازنگری شده آن در سال ۶۷ چاپ شده بوده، در یک مجموعه ده جلدی فراهم آمده که تا این لحظه، به صورت عمومی نشر نیافته است. کمترین نکته در اینها، این است که این بحث، همچنان بحثی زنده و پویا بوده و به هیچ روی نمی‌توان گفت خاتمه یافته است. این در حالی است که در وضعیت مشابه، غرب سالهاست به این بحث‌ها خاتمه داده و جز درباره مسائل بسیار جزئی، هیچ گونه بحثی درباره محورهای اصلی این مباحث مطرح نمی‌شود. به عبارتی، معنای این مقایسه این است که ما همچنان در مرحله، ماقبل نهایی شدن فکر سیاسی هستیم و بسا تا چندین دهه بلکه قرن، نیاز به تجدید این مباحث داشته باشیم.